

QIZ qalası

Qız qalaları Azərbaycan ərazisində ən geniş yayılmış tarixi tikililərdəndir. Gədəbəydən başqa Bakı, Şəki, Şamaxı, Qəbələ, Qazax, Yardımlı, İsmayilli, Naxçıvan Muxtar Respublikası və Qarabağ bölgəsində də bu cür qalalar mövcuddur.

Qız qalaları həmçinin Orta Asiyada, Qara dəniz sahillərində, İranda, İraqda, Hindistanda, Avropanın bir sıra ölkələrində də geniş yayılmışdır (1, s.184).

Xalq arasında həmin qalalar haqqında məzmunca bir-birinə bənzəyən və ya tamamilə fərqlənən çoxsaylı əfsanələr var. Onların bir qisminə bu qalaların hansısa hökmdarın qızının şərefinə tikildiyindən, başqa bir qisminə isə sevgi macəraları ilə bu və ya digər dərəcədə bağlılığından söhbət açılır. Lakin açığını deyək ki, Qız qalalarının adına çıxan əfsanələrin xeyli qisminin, əslində bu qalalarla heç bir əlaqəsi yoxdur. Sağlam təfəkkürün məhsulu olmayan belə uydurma "əfsanələr" tariximizə də, mədəniyyətimizə də yabançıdır və onları xəlbirdən keçirmək vaxtı artıq gəlmişdir. (1, s. 87-93).

Tədqiqatçılardan bir qrupu belə hesab edir ki, bu qalaların altındakı "qız" sözü "oğuz" sözünün tədricən təkamülə uğramış formasıdır. Əlbəttə, bu inandırıcı fikir hesab oluna bilməz. Çünki kifayət qədər geniş ərazidə yayılan, dünyanın bir çox region və ölkələrində mövcud olan Qız qalalarının hamısının bir tayfa - oğuz tayfası tərəfindən tikildiyini söyləmək, ən azı məntiqsizlik olardı (2, s.185).

Qız qalalarının "göz qalası", "gözətçi qalası" olduğunu söyləyənlərdə vardır. Bu fikirlə də razılaşmaq olmaz. Birincisi, ana görə ki, Qız qalalarının bir çoxunun yerləşdiyi strateji yerlərdə bunu inkar edir. Məs: Qız qalası yaxınlığındakı orta əsr yaşayış yerlərindən nisbətən arxa planda dağlar, meşəliklər içərisində yerləşir və bu səbəbdən də onlar göz-

zətçi məntəqəsi funksiyası daşıya bilməzdi. İkincisi, bu qalalar öz quruluşu və əzəməti ilə də diqqəti cəlb edirlər ki, bu cəhət də gözətçi məntəqələri üçün əsla səciyyəvi xüsusiyyət hesab edilə bilməz.

Qız qalalarını "köz qalası" adlandıranlar, onları atəşpərəstliklə bağlayanlar da vardır. Nəhayət, bir qrup araşdırıcılar Qız qalalarındakı "qız" sözünü Şərqdə müqəddəs hesab edilən su ilahəsi Anahitlə əlaqələndirirlər. Bu fikir tərəfdarları ilk növbədə belə bir cəhəti unudurlar ki, Qız qalalarının demək olar ki, əksəriyyəti müqəddəs su ilahəsi olan Anahitlə bağlı təsəvvür və miflərin təşəkkül tapıb geniş yayıldığı tarixi dövrdən çox-çox sonralar tikilib. Başqa sözlə, bu qalaların bir çoxu zərdüştlüyün, oradakı su ilahəsi Anahit və od ilahəsi Mitra ilə bağlı təsəvvürlərin artıq şüurlara hakim kəsilmədiyi bir dövrün - sırf özünəməxsus siyasi-iqtisadi və mədəni zəmini olan yeni bir dövrün məhsuludur (2, s. 185-186).

Bəs Qız qalalarının təyinatı və onların nə üçün məhz "Qız qalası" adlandırılması barədə nə demək olar. Bizcə, Qız qalalarının istisnasız olaraq hamısı müdafiə qalasıdır. Onların quruluşu və strateji mövqeyi yalnız bu cür düşünməyə əsas verir. Həm də bu qalalar başlıca olaraq feodal-başqınlar və müharibələri zamanı, əsasən, qızların müdafiəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, vətənin, doğma diyar və şəhərin çətin məqamlarında, dava-dalaşlı günlərində kişilər döyüş meydanlarında ölüm-dirim mübarizəsi aparanda qadın və qızlar Qız qalalarında mühafizə olunmuşlar (2, s. 185).

Müharibə və döyüşlər zamanı adətən, tərəflərdən birinin qadınını, qızını və ya məmləkətin

gözəllərini ələ keçirməsi olduqca təhqiramiz hal hesab olunurdu. Bu məqsədlə hərbi qüvvə işləməkdən əlavə, həm də müxtəlif hiylə və fırıldaqçılıqla da əl atılırdı.

Odur ki, qarşısındakı müharibə və toqquşmalarda təhqiramiz vəziyyətdə düşməmək üçün ayrı-ayrı şəhər və vilayətlərdə etibarlı qalalar tikilməsi nəinki mümkün idi, həm də zəruri idi. Bizcə, Qız qalaları məhz bu mənada alınmazlıq, əlçatmazlıq simvolu hesab edilə bilər.

Onların adındakı "qız" sözünü isə məhz bu mənada namus, qeyrət, bəkirəlik rəmzi kimi başa düşmək lazımdır. Yəni, bu qalalarda sözün həqiqi mənasında bir elin, bir obanın qeyrəti, namusu, bəkirəliyi mühafizə olunurdu.

● **Afət ALLAHVERDİYEVA,**
rayon tarix-diyarşünaslıq
muzeyinin direktoru

Ədəbiyyat

1. Cəbiyev Q.C. Arxeologiya və romantika. Bakı: Gənclik nəşriyyatı, 1985.
2. Cəbiyev Q.C. Bura vətəndir. Bakı: Nafta-Press, 2003.
3. C.Hüseyn. Qız qalalarının yayılma ərazisi və "Qız qalası" sözünün tarixi kökü haqqında AMM IX cild. Bakı: Elm, 1980.

Redaksiyadan:

Jurnalımızın 2009-cu il 4-cü sayında anlaşılmazlığa yol verilmiş və tarix elmləri namizədi Məhəbbət Paşayevaya məxsus "Gədəbəy toponimikasında qədim türk mənşəli tayfaların izləri" sərlövhəli məqalə (səh. 58-59) Afət Allahverdiyevanın imzası ilə dərc olunmuşdur.